

territory, and the other investigated the area within the framework of the island and Mediterranean archaeology, which has significant differences from the continental tradition of research.

The question of the role of Aegean islands in Neolithic transition of South-East Europe for the first time attracted the attention of researchers due to the findings of tools made from Milos obsidian at Greek sites. After the works of C. Renfrew, the idea of the existence of a wide network of exchange in Mesolithic and Neolithic became popular. This led to the emergence of a number of models and hypotheses about neolitization of Aegean and South-East Europe (C. Perlés, A. Reingruber, D. Theocharis, L. Thissen, H. Uerpmann, M. Wijnen, J. Zilhão).

On other hand, the development of theories of epy island archaeology showed that Aegean islands colonization could be explained in a number of different ways. So, C. Broodbank pointed out the importance of epy islands configuration, and proposed three models of this process: 1) colonization could take place before the island separated from the mainland due to the sea level rise; 2) a small group of “super-attractive” islands (near the mainland) were deliberately settled by colonists in the early period; 3) the configuration of the archipelagos could contribute to the development of maritime movements and the colonization took place owing to autocatalysis process.

Theories about obsidian exchange networks, the theoretical framework of the “island archaeology”, new archaeological material from Mesolithic and early Neolithic sites formed the basis of the concept of networks of interaction in Aegean at that time (A. Reingruber, L. Thissen).

Keywords: South-East Europe, islands of the Aegean Sea, Aegean, neolitization, networks of interaction.

Матеріал надійшов 10.06.2016

УДК 903.23(-033.641)“1940”

Котенко В. В.

ДОСЛІДЖЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ КЕРАМІКИ У 40-ві РОКИ XX ст. В УКРАЇНІ

У статті розглянуто еволюцію поглядів на археологічну кераміку в академічних виданнях у контексті розвитку української археологічної науки у 1940-х роках. Встановлено, що в цей час кераміка, будучи масовим археологічним матеріалом, виступала й окремим предметом дослідження.

Ключові слова: історія науки, керамологія, археологія, періодичні видання, кераміка, хронологія.

Кризові явища в радянській історичній науці призвели до припинення у 1933 р. діяльності Всеукраїнського археологічного комітету і неодмінно позначилися на подальшому розвитку археології. Серед причин ліквідації ВУАКу була «ідеологія українського буржуазного націоналізму, що намагалася відірвати Україну від Росії» та практика так званого речознавства [34, с. 14], тобто особлива

увага до артефактів. У другій половині 1930-х років відбуваються стрімкі реорганізаційні зміни. З метою повного підпорядкування української археології, залучення її в орбіту радянської науки і дублюючи центральні профільні установи Москви, у Києві у 1934 р. створено Інститут історії матеріальної культури Академії наук УРСР, який у 1938 р. реорганізовано в Інститут археології АН

УРСР. Він складався з чотирьох відділів: первісної археології, скіфо-сарматської археології, слов'яно-руської археології та археологічної технології. Колектив установи виконував широку програму археологічних досліджень на території України, вивчаючи речі різних епох як прояв матеріальної культури давнього населення. Характерно, що спеціальні дослідження кераміки не були пріоритетними, однак цей матеріал активно вводився до наукового обігу у відповідних публікаціях співробітників інституту.

У передвоєнні роки ІА АН УРСР видавав окремі збірники наукових праць, де, зокрема, трапляються й роботи про кераміку. У цей час у радянській археології й далі переважали «трипільські пріоритети», що сформувалися протягом 1920–1930 рр. [3, с. 14]. У 1940 р. друком вийшов збірник статей «Трипільська культура», де основну увагу приділено публікації матеріалів з поселень Коломийщина та Городськ. Керамологічним дослідженням тут присвячена стаття О. Кульської «Кераміка трипільської культури: хіміко-технологічні дослідження» [13, с. 307–323], де висвітлено результати аналізів формувальної маси, з якої виготовлявся глиняний посуд. Це була перша праця, де до археологічної кераміки в такому обсязі застосовано методи точних наук. За своєю структурою вона нагадувала статтю про трипільську кераміку з с. Сушківки [9, с. 50, 60–61], однак за мету тут було вже «відновлення картини хімічних і технологічних процесів, безпосередньо зв'язаних з керамічним виробництвом того часу» [13, с. 307]. До піддослідної вибірки потрапили різнотипні фрагменти, а аналізи показали переважання низькосортних глин у гончарній справі трипільців. У процесі дослідження визначено також такі категорії, як «водовбирність», пористість тощо, окремо проведено аналіз обмазки і глин [13, с. 310–319]. Прогресивність цієї праці засвідчує той факт, що вперше на матеріалах трипільської кераміки методами точних наук доведено використання гончарями саме місцевих глин, збагачених залізом. До того ж аналізи показали, що для виготовлення розписної і нерозписної кераміки відбиралась однакова сировина [13, с. 320–321]. У продовження теми подібні хіміко-технологічні аналізи виконано й під час дослідження будівельного матеріалу трипільської культури [12, с. 325–336]. Поштовхом до цього слугувала гостра полеміка стосовно призначення великої кількості обпаленої глини та існування так званих «тілопальних точок». Автори досліджень – О. Кульська та Н. Дубіцька – відібрали зразки глини з місцевих родовищ біля розкопаних поселень, ці зразки було випалено в польових умовах

та в лабораторії. Встановлено, що в трипільській будівельній практиці використовувалися випалені глиняні «вальки» та «плити», які піддавалися повторно вогню в процесі побутування. Таким чином, на початок 1940-х рр. у дослідженнях трипільської кераміки спостерігаються прогресивні зміни, що заклали основи для подальших студій з цієї тематики, прикладом чого стало монографічне дослідження Т. Пассек «Трипільська культура» (1941 р.), значна частина якого присвячена саме трипільській кераміці [20].

Іншим тематичним пріоритетом у цей період стають античні старожитності, зважаючи на значний масив накопиченої інформації. У 1940 р. світ побачив збірник статей «Ольвія», де переважно публікувалися результати розкопок 1930-х років. Дослідження кераміки знаходимо тут одразу в кількох узагальнювальних працях, які на той час мали концептуальний характер. Так, наприклад, у статті М. Худяка комплексно розглянуто ольвійську теракоту з розкопок елліністичних шарів 1935–1936 рр. [33, с. 85–103]. Публікація цих матеріалів підтвердила, зокрема, розвиток місцевої короластики за знайденими глиняними формами для виготовлення статуєток. На основі масового керамічного матеріалу в цей час відбулися також спроби дослідження економіки Ольвійського поліса та його хронології. У статті О. Леві продемонстровано асортимент малоазійського та атичного привізного грецького посуду періодів архаїки, класики та еллінізму [15, с. 105–128]. Разом з тим у збірнику вперше порушено питання про місцеве ольвійське гончарне виробництво, що добре розкрито в статті Т. Кніпович [8, с. 129–170]. Автор довела місцеве виготовлення ліпленого посуду, а також показала основні типи гончарної кераміки, зокрема з місцевої сірої та червоної глин. Ці висновки підтвердилися результатами аналізів методами точних наук під керівництвом О. Кульської. У своїй узагальнювальній статті автор порівняла зразки глин, добутих на території городища, та фрагменти кераміки [11, с. 171–185]. Результати хіміко-технологічних дослідів показали схожість відібраних зразків з формувальною масою знайдених виробів, на підставі чого зроблено висновки про її місцеве походження [11, с. 183–184]. Таким чином, завдячуючи методам точних наук, інформативний потенціал античної кераміки значно розширився, що дало поштовх до нових історико-культурних реконструкцій.

Отже, перші роки діяльності Інституту археології позначились активними спробами опублікувати матеріали з розкопок попередніх років, застосовуючи при цьому новітні на той час методи

та узагальнення. Початок діяльності Інституту археології АН УРСР у Києві перервала Друга світова війна – установу було евакуйовано до Уфи. За цей період видано два томи «Наукових записок Інституту історії та археології» (1943, 1946 рр.), зміст яких наразі є маловідомим.

З поверненням до Києва Інститут археології АН УРСР продовжує масштабну експедиційну та активну видавничу діяльність. З 1947 р. започатковано видання збірника «Археологія», на сторінках якого наявні сюжети, присвячені й кераміці. Так, наприклад, у статті І. Самойловського 1947 р. про Корчоватський могильник знаходимо спроби класифікувати кераміку першої половини I тис. н. е. за зовнішніми ознаками та надати їй етновизначальних рис [25, с. 103–104]. Здебільшого на керамічних матеріалах базується також стаття М. Смішка «Селище доби полів поховань у Вікнинах Великих» [31, с. 111–122], де автор завдяки відмінностям у виготовленні глиняного посуду зумів розкласти багатощарову пам'ятку на окремі стратиграфічні горизонти. З другої половини 1940-х рр. варто датувати також початок вивчення кераміки литовської доби, яка постала окремим предметом дослідження під час розкопок на горі Киселівка в Києві [23, с. 144–145]. Прикладом публікацій окремих керамічних форм у післявоєнний період є робота В. Блаватського про поліхромну ойнохою з Ольвії [1, с. 153–160]. У роботі яскраво показано, як керамічний матеріал може слугувати джерелом для вивчення давньогрецького вазопису та культурних впливів за античної доби. Інформативний потенціал кераміки як археологічного джерела розкрито також у статті Ф. Копилова. У своїй праці «Ще одна знахідка фарби трипільських гончарів» [10, с. 179–181] автор аналізує скупчення фарби, якою трипільці розмальовували посуд і житло, проливаючи світло на технологію давнього гончарства.

У наступних випусках збірника «Археологія» дослідження давньої кераміки продовжувалось в окремих публікаціях. Прикладом розширення інформативності кераміки є стаття М. Новицької про текстиль трипільської культури, джерелом для якої слугували відбитки тканин на денцях давніх горщиків. Цікавим є сам науковий підхід автора: «На етапі, який ми тут розглядаємо, “трипілець” використовував кераміку, виготовляючи собі знаряддя текстильного виробництва – грузила та прясельця. <...>. Крім того, гончарі користувалися іноді тканинами як допоміжним матеріалом, підкладаючи ганчір'я під денце посудин під час їх виробництва» [18, с. 44]. Детальне дослідження відбитків тканин на

кераміці дало змогу реконструювати ткацтво носіїв трипільської культури, з одного боку, і спонукало до детального дослідження керамічних виробів – з другого.

Варто відзначити той факт, що від середини 40-х рр. ХХ ст. тема дослідження археологічної кераміки активно розвивалася також у Львівському відділі Інституту археології АН УРСР, де, зокрема, К. Маєвський працював над трипільською дрібною пластикою (тема «Глиняна пластика трипільської культури в західних областях УРСР»), узагальнюючи здобуті за попередній час матеріали [30, с. 187].

З 1949 р. ІА АН УРСР започатковує видання збірника «Археологічні пам'ятки УРСР», що об'єднував дослідників пам'яток різних епох. У випусках представлено матеріали з діяльності експедицій, де кераміка виступала невіддільною частиною матеріальної культури давнього населення України, хоч і не була окремим предметом дослідження. Перші два випуски (1949 р.) присвячено результатам археологічних досліджень 1945–1946 рр. У першому випуску представлено матеріали часів Київської Русі, ранньослов'янського періоду, а також культури «полів поховань» – сукупної назви археологічних культур першої половини I тис. н. е.

Дослідження ранньослов'янської та давньоруської кераміки на кінець 1940-х рр. перебувало на стадії накопичення джерельної бази, на основі чого тривало відкриття нових археологічних культур, переглядалась абсолютна і відносна хронологія відомих пам'яток. На прикладі окремих робіт можна окреслити загальну тенденцію у вивченні слов'янської кераміки. У дослідженнях І. Ляпушкіна загальна хронологія культур, представлених на керамічних матеріалах з Полтави, виглядала таким чином: «Основну масу знахідок становить кераміка, представлена двома ясно виявленими культурами: зольничою [скіфською. – В. К.] VII–II ст. ст. до н. е. і слов'янською VIII–XIII ст. ст. Та і друга, в свою чергу, розчленовується на дві підгрупи: 1) зольничу: а) ранню і б) пізню; 2) слов'янську: а) роменсько-борщевського типу та б) доби Київської Русі» [16, с. 60]. З означеного зрозуміло, що кераміка, будучи масовим матеріалом, у цей час розглядалася як певний хроноіндикатор у питаннях датування пам'яток зі складною стратиграфією. Здебільшого ж глиняний посуд лише фіксувався та коротко описувався з метою дати загальне уявлення про археологічний об'єкт [22, с. 96–97; 4, с. 107].

Дещо детальніше в цей час починають досліджуватися матеріали так званої культури «полів поховань», де значне місце посідають матеріали

черняхівської археологічної культури. Зокрема, узагальнювальні статті звітної форми містили перші типології такого посуду, переважно за морфологічними ознаками та способом виготовлення, на підставі чого робилися висновки щодо його еволюції. Так, у статті Є. Махно знаходимо такі міркування: «...розвиток іде в напрямку витиснення посуду, зробленого від руки, та гончарного посуду з виглянсованою поверхнею – гончарським посудом з поверхнею шершавою» [17, с. 162]. Значну увагу дослідниця приділила також способам виробництва горщиків: «Простий спосіб: спосіб, за яким вінцям надавалось зразу ж потрібної форми. Ускладнений спосіб: потоншений край вінців спочатку зачинявся на зовнішню або на внутрішню сторону і, після того, вінця формувалися остаточно» [17, с. 163]. Напрацювання Є. Махно в галузі дослідження кераміки першої половини I тис. н. е. можна вважати вагомим внеском у подальше вивчення слов'янських та черняхівських старожитностей. З іншого боку, за таких типологічних розробок не було абсолютних дат, що заважало уявити повну картину історичного розвитку на українських землях у вказаний період. Детальна типологія посуду перших століть н. е. представлена також у статтях Т. Сіскової [27, с. 186] та М. Смішка [29, с. 191–192], де до наукового обігу залучено масовий керамічний матеріал та наведено типологію за морфологічним принципом.

Другий випуск «Археологічних пам'яток УРСР» був присвячений періодам, що передували слов'яно-руському часу. Як допоміжне археологічне джерело кераміка неолітичної доби фігурує в статтях О. Лагодовської, А. Добровольського, О. Бодяньського, переважно в контексті досліджень кам'яних споруд та поселень [14, с. 174; 5, с. 183; 6, с. 199; 2, с. 257]. Традиційно на високому рівні наприкінці 1940-х рр.

розглядалася трипільська кераміка, з розподілом на основні типи та аналізом орнаменталістики [19, с. 223–225; 26, с. 212–215]. Античну кераміку в збірнику представлено лише оглядово, у звітній статті Л. Славіна наведено передусім статистичні дані про тарний та столовий грецький посуд з Ольвії [28, с. 28–29].

На відміну від досліджень попередніх років, на сторінках наукової літератури післявоєнного часу з'являється перша аналітика кераміки скіфського часу. Вона досить побіжно представлена на матеріалах з розкопок Мачуського могильника та посульських городищ [24, с. 65, 71; 7, с. 144]. Але дещо детальніше ліплений посуд раннього залізного віку розглянуто в праці І. Фабриціус, присвяченій результатам розкопок Тясминської експедиції. На матеріалах з Шарпівського городища автор розробила локальну типологію посуду, а також звернула увагу на те, що деякий ліплений місцевий посуд імітує форму грецьких виробів, з чого зробила висновок про контакти між етносами [32, с. 96–97]. У дослідженнях старожитностей скіфського часу грецька кераміка традиційно виступала датувальним матеріалом, що, наприклад, продемонстровано в статті Є. Покровської, де за античним посудом визначено хронологію поховань Макіївського могильника на Київщині [21, с. 131].

Таким чином, незважаючи на те, що 1940-ві роки видалися надзвичайно складними, варто відзначити позитивну динаміку в розвитку науки на території України. У статтях дослідників знаходимо новітні революційні методи дослідження кераміки, які неабияк розширили її інформативний потенціал та спонукали науковців до подальших пошуків з метою з'ясувати технологію та особливості давнього гончарства, що заклало основи сучасних керамологічних студій.

Список літератури

1. Блаватський В. Поліхромна ойнохоя з Ольвії / В. Блаватський // Археологія. – К. : Вид-во АН УРСР, 1947. – Вип. 1. – С. 153–160.
2. Бодяньський О. Неолітична стоянка на острові Шулаєвому / О. Бодяньський // АП УРСР. – К. : Вид-во АН УРСР, 1949. – Т. 2. – С. 253–263.
3. Бурдо Н. Б. Трипільська культура – 110 років досліджень / Н. Б. Бурдо // Археологія. – 2005. – № 4. – С. 10–25.
4. Восводський М. Городища Десни (Дослідження Деснянської експедиції 1945–1946 рр.) / М. Восводський // АП УРСР. – К. : Вид-во АН УРСР, 1949. – Т. 1. – С. 105–111.
5. Добровольський А. Кам'яні закладки в околицях Тавілжаного острова / А. Добровольський // АП УРСР. – К. : Вид-во АН УРСР, 1949. – Т. 2. – С. 180–190.
6. Добровольський А. Кам'яні спорудження в Надпоріжжі / А. Добровольський // АП УРСР. – К. : Вид-во АН УРСР, 1949. – Т. 2. – С. 191–200.
7. Іллінська В. Розвідка пам'яток скіфського часу на Посуллі (1946 р.) / В. Іллінська // АП УРСР. – К. : Вид-во АН УРСР, 1949. – Т. 2. – С. 139–148.
8. Книпович Т. Н. Кераміка местного производства из раскопа VI / Т. Н. Книпович // Ольвия. – К. : Изд-во АН УССР, 1940. – Т. 1. – С. 129–170.
9. Козловська В. Точки Трипільської культури біля с. Сушківки на Гуманщині / Валерія Козловська // Трипільська культура на Україні. – К. : УАН, 1926. – Вип. 1. – С. 43–66.
10. Копилов Ф. Ще одна знахідка фарби трипільських гончарів / Ф. Копилов // Археологія. – К. : Вид-во АН УРСР, 1947. – Вип. 1. – С. 179–182.
11. Кульская О. А. Химико-технологическое исследование ольвийских керамических изделий / О. А. Кульская // Ольвия. – К. : Изд-во АН УССР, 1940. – Т. 1. – С. 171–185.
12. Кульская О. А. Будівельні матеріали трипільської культури (хіміко-технологічне дослідження) / О. А. Кульская, Н. Д. Дубіцька // Трипільська культура. – К. : Вид-во АН УРСР, 1940. – Т. 1. – С. 325–336.
13. Кульская О. А. Кераміка трипільської культури: хіміко-технологічні дослідження / О. А. Кульская // Трипільська культура. – К. : Вид-во АН УРСР, 1940. – Т. 1. – С. 307–323.

14. Лагодовська О. Кам'яні закладки Надпоріжжя / О. Лагодовська // АП УРСР. – К. : Вид-во АН УРСР, 1949. – Т. 2. – С. 159–179.
15. Леви Е. И. Привозная греческая керамика из раскопок Ольвии в 1935 и 1936 гг. / Е. И. Леви // Ольвия. – К. : Изд-во АН УССР, 1940. – Т. 1. – С. 105–128.
16. Ляпушкін І. Старослов'янське поселення VIII–XIII ст. ст. на території м. Полтави (За матеріалами польових розшуків 1940, 1945 і 1946 рр.) / І. Ляпушкін // АП УРСР. – К. : Вид-во АН УРСР, 1949. – Т. 1. – С. 58–75.
17. Махно Є. Поселення культури «полів поховань» на північно-західному Правобережжі / Є. Махно // АП УРСР. – К. : Вид-во АН УРСР, 1949. – Т. 1. – С. 153–176.
18. Новицька М. До питання про текстиль трипільської культури / М. Новицька // Археологія. – К. : Вид-во АН УРСР, 1948. – Вип. 2. – С. 44–61.
19. Пасек Т. Розкопки трипільського поселення коло с. Володимирівки в 1946 р. / Т. Пасек // АП УРСР. – К. : Вид-во АН УРСР, 1949. – Т. 2. – С. 217–225.
20. Пасек Т. С. Трипільська культура / Т. С. Пасек. – К. : Вид-во АН УРСР, 1941. – 225 с.
21. Покровська Є. Розкопки коло с. Макіївки / Є. Покровська // АП УРСР. – К. : Вид-во АН УРСР, 1949. – Т. 2. – С. 130–138.
22. Равич О. Розкопки слов'янського поселення коло с. Дніпровського, Дніпропетровської області / О. Равич // АП УРСР. – К. : Вид-во АН УРСР, 1949. – Т. 1. – С. 96–98.
23. Розкопи в Києві на горі Киселівці в 1940 р. (З матеріалів наукового архіву Інституту археології АН УРСР) / відп. ред. П. Єфименко // Археологія. – К. : Вид-во АН УРСР, 1947. – Вип. 1. – С. 141–151.
24. Рудинський М. Мачухська експедиція Інституту археології (1946 р.) / М. Рудинський // АП УРСР. – К. : Вид-во АН УРСР, 1949. – Т. 2. – С. 53–79.
25. Самойловський І. Корчоватський могильник (Коротке повідомлення про розкопки 1940–1941 рр.) / І. Самойловський // Археологія. – К. : Вид-во АН УРСР, 1947. – Вип. 1. – С. 101–109.
26. Свешніков І. Звіт експедиції до с. Затока, Львівської області / І. Свешніков // АП УРСР. – К. : Вид-во АН УРСР, 1949. – Т. 2. – С. 212–216.
27. Сіскова Т. Попередній звіт про розкопки в с. Грушівка, Первомайського району (Одеська Середньобузька експедиція) / Т. Сіскова // АП УРСР. – К. : Вид-во АН УРСР, 1949. – Т. 1. – С. 184–188.
28. Славін Л. Розкопки в Ольвії в 1946 р. / Л. Славін // АП УРСР. – К. : Вид-во АН УРСР, 1949. – Т. 2. – С. 7–30.
29. Смішко М. Звіт про дослідження селища періоду «полів поховань» в Неслухові в 1946 р. / М. Смішко // АП УРСР. – К. : Вид-во АН УРСР, 1949. – Т. 1. – С. 189–205.
30. Смішко М. Львівський відділ Інституту археології АН УРСР в 1944 р. / М. Смішко // Археологія. – К. : Вид-во АН УРСР, 1947. – Вип. 1. – С. 187–189.
31. Смішко М. Селище доби полів поховань у Вікнинах Великих / М. Смішко // Археологія. – К. : Вид-во АН УРСР, 1947. – Вип. 1. – С. 111–122.
32. Фабриціус І. Тясминська експедиція / І. Фабриціус // АП УРСР. – К. : Вид-во АН УРСР, 1949. – Т. 2. – С. 80–111.
33. Худяк М. М. Терракоты / М. М. Худяк // Ольвия. – К. : Изд-во АН УССР, 1940. – Т. 1. – С. 85–103.
34. Шовкопляс І. Г. Археологічні дослідження на Україні (1917–1957). Огляд вивчення археологічних пам'яток / І. Г. Шовкопляс. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 424 с.

V. Kotenko

RESEARCH OF ARCHAEOLOGICAL CERAMICS IN THE 1940S IN UKRAINE

The article discusses the evolution of views on archaeological ceramics in academic journals in the context of development of Ukrainian archaeological science in the 1940s.

The second half of the 1930s reflected the rapid reorganization changes in Ukrainian science. In 1934 the Institute of History of Material Culture of the Academy of Sciences of the USSR was established in Kyiv, which was reorganized into the Institute of Archaeology of the Academy of Science of the USSR in 1938. Characteristically, that special ceramics research was not a priority at that time, but some group of this material was introduced into scientific circulation. In the prewar years, the IA AS USSR published several collections of scientific works including, in particular, papers on ceramics. At this time there continued to prevail "Trypillia priorities" in the Soviet archaeology that emerged during the 1920–1930s. Another thematic priority during this period were antiquities, given the large amount of the accumulated information.

World War II interrupted activities of the Institute of Archaeology of the AS USSR in Kyiv. After that, the institution continues its wide expeditionary activity and publishing. The second half of the 1940s, it actively studied ceramics of the Chernyakhivska culture and pottery of Lithuanian time.

Studies of Slavic and Kyivan Rus pottery at the end of the 1940s were at the stage of accumulation of sources. Unlike the studies in previous years, the postwar period appeared the first analyses of ceramics of the Scythian period. It deserves noting that from the middle 1940s some perspective research of archaeological ceramics was also actively developed in the Lviv department of the Institute of Archaeology of the AS USSR.

Despite the fact that the 1940s was a problematic time, it is worth noting the positive dynamics in the development of science in Ukraine. Researchers find new revolutionary methods of ceramics studies, which considerably expanded the informative potential and encouraged scientists to study the technology and features of ancient pottery that laid the foundation for modern ceramological studios.

Keywords: history of science, ceramology, archaeology, periodicals, pottery, chronology.

Матеріал надійшов 20.03.2016